

EMLÉKEK.

Szülőföldem.

Szülőföldem: Erdővidék. Gyermekkorom emlékei e szép vidékhez fűződnek. A háromszéki „Szépmező“-vel határos Erdővidék az én hazám. Itt láttam először a napsugarat Középjátán, itt töltöttem első éveimet, ide száll lelkemből vissza az édes emlékezet. Innen lebegnek felém azoknak alakjai, akiket szerettem: atyámé, ki a nagyajtai Péterffi családnak volt katonai iskolában növekedett tagja s az 1848-iki önvédelmi harcot vitézséggel végig harcolta; anyámé, ki a középjátai Szabó és az árkosi Tegző és Biró családokkal rokon Szóts Anna; mindamaz ismerősöké, kik egy néptől származnak, mely dicső múlttal szentelte meg e vidéket s jóvendőjét bizalommal köti hozzá.

Emlékeim le a négy éves korig visznek szülőim körében és a két helységben vissza. Amire én e korból tisztán emlékszem, hogy szülőim származásvonalán hol Középjátán a családi tüzhelynél, hol Nagyajtán tartózkodtam keresztzüleimnél. Csakis öntudatom ébredése kérdeztethette akkor velem: hogy „miért visznek Nagyajtára engem?“ s megértettem, hogy azért, mert atyám ott született és engemet ott kereszteltek meg. Ah, boldog pillanat, amikor nyilni kezd látásom, mikor kezdek kinézni és tovább nézni az udvaron; mikor a környezet benyomásait magamba fogadhatom.

Szomszédok és távolabbiak figyelemmel kísérik a fejlődő gyermeket. Érdekli, hogy a hős katona (huszárkapitány) és a „nagy asszony“ leányának fia mennyire növekedett, hogy már jár az iskolába. Járt és tanult írni és olvasni. De amellet, hogy törekedett a tudás eszközeit az egyszerű falusi iskolában elsajátítani és amit ott tanítottak, megtanulni — figyelve hallgatta az iskolán kívül az elbeszéléseket, miket a közelmúlt eseményeiről regéltek. Csodálta, hogy harcoltak a tömösi szorosban az orosz ellen a magyar honvédek, hogy mentették meg Berde Mózsza és Gábor Áron az ellenségtől Háromszéket; s szomorúság fogta el, hogy a lezajlott csaták után oly sokáig kellett azoknak bujdosniok, kik védték honjukat. Egy vitéz faj életének közösségébe kapcsolták be ezek a zsendülő gyermeket, ki azután még többet tanult s mindig szeretettel olvasott véreinek főlemelő és tanulságos történelméből.

Azonban leginkább bámultam magát a szülőföldet. Ahogy kapunk küszöbén kiléptem, egy magas hegyet láttam néhány lépésnyire magam előtt, melyet közönségesen „Vashágó“-nak hívnak. Nyílegyenesen tör e hegy a magasba; alant a mély völgy s közvetlenül mellette e fellegekbe érő hegy, oldalán letarlott, tetején cserfákkal borított hegy. Föl-föl néztem arra...

És ellenállhatatlan vágy ragadt meg, hogy felmenjek oda. Felmenni, följutni e magaslatra, ez lett álmodom, ébrenlétem gondolata. És egy-két fáradságos kísérlet után egy napon feljutottam... Ott álltam a tetőn. A nap gyönyörűen ragyogott s elragadtatással szemléltem völgyet és hegységet, mely elterül alant; elragadtatással a patakot, mely ezüst szint játszva, kigyózva fut a völgyön tova...

Es aztán, amint nőtem, egymásután következtek a távolabbi hegyek és bércek. A nagy határban egymást váltják fel az erdős magaslatok és a pázsitos völgyek. Szénagyűjtéskor, mikor szüleim szívesen engedtek el, megismertem rendre a szépfekvésű „Nagymező”-t, s fölötte az „Aranyosbérc”-et; gyűjtöttem aranyos füvet „Máthé” hegyoldalain és ittam „Ülök” friss forrásaiból.

Csodálattal jártam e magas, csaknem minden átmenet nélkül magas hegyeket, e hatalmas alakulatait a forrongó földnek és nyugodtam édes ölen sokszor a közékük vetett, lábaikhoz simult mély völgyeknek. Nyári szép reggeleken repesett a kedvem, hogy távol megyünk a határba. Hegyoldalon menve, vagy a tetőre érve messzébb kilátások nyílnak meg a szemnek... Gyönyörrel néztem a távolba: varázslatos képek verődtek előttem a feljövő nap sugaraiban vissza, egy szép vidék varázslatos látványa.

Csodálattal jártam e vidéket... A kilátás mellett kezdtem a jelenségekre is figyelni. S egy-egy pillanatban éreztem a néma csendet, mely megüli ott fenn a „Vadas” bérceket... A másikon a fák megrezzentek: lágy fuvalom, szelid szellők lágy fuvalma simogatta, fűrésztötte arcom; majd hullámozva ringtak és egyik bérc a másiknak adta át a hullámozó erdő dalát: hallgattam, ámulva hallgattam az utánozhatatlan zenét, az erdők zúgását.

Láttam a rejtett erők más mozgalmát is. Mily hatalmas itt az erők mozgása! Mikor keleten beborul az ég, sötét felhők tornyosulnak s a hegyek zengik a félelmetesen fenséges vihart. Gyakran mentem át a „Szorosút”-on, hol az ég villámain szórja, hol sokszor oly szaporán mint az eső, hull alá az „Istennyila”. A „Szakadás” mellett láttam a vihar által kitépelt százados cserfát s a villámtól végigszántott sudart... És „Hosszúmező”-n és a széles határban láttam a megújulást, hallottam a termékenység csodásan felzsongó hangját...

Óh a rejtett erők e hatalmas mozgása! Óh a rejtett erők e megújító hatalma! Óh elrejtett Isteni Hatalom, mely ez erők megett mozgosz!...

Szép Erdővidék: te vagy szülőföldem. Hálásan emlékszem rád az életért, hálásan népedért és hogy legnagyobb tanítómesteremhez, a természethez te vezetél!

A kollegium.

Ifjúságom a kolozsvári unitárius kollégiumé. Az intézeté, melyet a XVI-ik százév újító szelleme hozott létre. A mi kollegiumunkban, az unitárius kollegiumban tanultam. A falusi iskola után ide vitt atyám s az én hajlamom. E dicső hagyományokkal ránk szállt intézet volt dajkálóm a tudományokban. Innen jönnek emlékezetembe azok, akik akkor az intézetnek vezetői voltak; és a kortársak, akik abban az időben velem együtt tanultak.

Oly érzéssel léptem a kollégiumba, amilyen e nagyobb kiadású és nagymultú intézethez talált, az áhitat és tisztelet érzésével. Múltjáról már előre beszéltek nékem abban a körben, ahonnan jöttem, hogy mily küzdelmekkel és áldozatokkal mentették meg és tartották fenn az elődök. Belépésem arra az időre esik, mely egy épp azelőtt lefolyt küzdelemnek dicsőséges végét jelentette. Szájrol-szájra járt a küzdelem története. S az élő szemtanúktól hallottam, hogy hogyan vívták meg a harcot, hogyan állottak ellent a támadásoknak és mily áldozattal védették meg a német ellenében a magyar jelleget és szélesítették ki tanulmányrendjét az intézetnek. Ez még növelte bennem a már érzett tiszteletet, emelte és sohase szünt meg emelni keblemet a tudat, hogy a mieink a magyarság mellett mindenütt az első sorban küzdenek.

Belépésemkor a tanrend már többet ölelt fel a természet-tudományokból. A klasszikus nyelvek, számtudomány és történelem mellett már megkezdtek bővebben tanítani a természet-tant és vegytant, szerencsés körülmény következtében abban a fejlettségben, ahogy akkor e tudományok Newton hazájában álltak. Szívesen tanultam a régi görögök és rómaiak nyelvét, de nem kisebb készséggel a természettudományokat, melyek arról tanítottak, ami engem annyira vonzott. Tanulásom már az alsóbb osztályokban az első helyre juttatott az osztályban, mely helyet én mindvégig megtartottam.

De a kötelezett tárgyak, bár számuk szaporodott, még nem merítették ki tanulásom körét. Kriza „Vadrózsái“ épp akkor jelentek meg s a nemzet más fiaival együtt olvastuk a székely népdalokat és balladákat, melyekből némelyeket már vidékünkön élő ajkról hallottunk. Más irodalmi termékek iránt is kezdettem érdeklődni. Több regényt olvastam, főleg Jósika Miklóstól, Jókaitól és Kemény Zsigmondtól, mihez járult a francia romantikusok, Dumas és Hugó Viktor magyarra fordított regényeinek is olvasása. Ugyanakkor a nemzet költőinek alkotásai is átmennek lelkemen. Vörösmartyt, Aranyt és Petőfit nemcsak olvastam, hanem arra alkalmas költeményeiket előadni is jól tudtam.

Később mástermészetű művek kerülnek sorra. A nemzeti elnyomatás után helyreáll az alkotmány. Kiváló államférfiak jelennek meg a színtéren. Eötvösnek nemcsak „Karthausi“-ját

olvasom, hanem „A XIX-ik század uralkodó eszméi“-t is; azután a történelmi művek egész sorozatát, mert éreztem a nemzeti élet lüktetését s mert érteni akartam történelmi folyását a nemzet életének, amely iránt mindig nagy volt és maradt bennem a közösségérzet.

Egyúttal a bölcselmi kérdések is kezdenek érdekelni, az ember, a társadalom, az emberiség, a világ kérdései. Ebben az időben léptem a kollégium felsőbb tanintézetébe vagyis a hittani intézetbe. A Schweitzből kiindult újabb materialistikus irány ezidőtájt vetett nálunk hullámokat, A bölcselem elemeit magamból és Brassai könyveiből ismerve, követni tudtam és figyelemmel kísértem a harcot, melyet nálunk a materialismus képviselői és ellenfeleik, főképpen Brassai, egymás ellen folytattak, mely tanulságos megvilágítása volt egymással szemben a két álláspontnak; s mely után annál nagyobb figyelmet fordítottam a bölcselmi kérdésekre.

A hittani intézetben a németországi theol. tudományosság hatása alatt a tárgyakat, főképp a bibliaiakat terjedelmesebben és más módszerrel tanították, mint régen. A scholastikus tanítás addig még a mi intézetünkben is megvolt. Még a XVIII-ik száz „felvilágosodása“ se tudta eltüntetni a tárgyak előadásának középkori scholastikus formáját. A németországi szabadelvű theologia hatása alatt a történelmi és pszichologiai szempontok kezdenek a tanításban érvényre jutni, a tárgyak rendszerét és az előadás formáját is megváltoztatni. Teljes odaadással hallgattam az előadásokat és azonkívül olvastam a tübingeni Ferdinand Christian Baurt.

Ami az intézetben létem idejéből még emlékezetembe és feljegyzéseimre jön, hogy a kereszténység létrejövésének és kialakulásának megértésére kezdtem figyelemmel lenni a görögök bölcséletére, legfőképpen Platonra, a görög világ eszményi bölcselőjére; kezdtem az ő „Akadémiá“-jára is olykor-olykor el látogatni és „eszméi“ fényességébe belé nézni. És aki más tekintetben is közelről érdekelt, ki a „kötelességek“-ről megírta ama felséges erkölcsi bölcselmet, olvasom Cicerot, a rómaiak szónokát, olvasom és elkisérem a haza ellenségei, az összeesküvők elleni küzdelmében; hallgatom a Milo mellett mondott védőbeszédet és amellyel Pompejusz ajánlja hadvezérnek; elkisérem a Claodius fölbujtásai miatt bekövetkezett száműzetésben és elsíratom, mikor a második triumviratus alatt bosszúvágynak esik áldozatul a római szónok.

Kollégium! Egyházunkkal egykorú intézményünk, ezekben emlékszem rád ifjuságom idejéből. Tehetségünket fejlesztve, tápláltad a nemzeti irodalom iránti szeretetet, megnyitottad az útát a régi műveltségek ismeretéhez, s többet nyújtottál, mint addig, az újkori tudományból.

A templom.

Férfi korom a templomé, a szorosabb értelemben vett egyházé. És azé a templomé, amellyel született a mi egyházunk. A hittani intézetben való tanításom is a templom szolgálata, a templomért való munkásságomnak szerves része, másik oldala. A XVI-ik évszázad harmadik reformatiojából, az unitárius reformatióból, vagy mondjuk reformatioval állott elő e templom. Helye változott, mert a piaci templomot, honnan az unitárius hitújítás kiindult, a „visszahatás” idején elvették az unitáriusoktól és sokáig magánházak voltak számukra az istentiszteleti hely, mig nem a XVIII-ik század végén felépíthették e mostani merész boltozatú templomukat. De ha változott is a helye, a templom ugyanaz: az unitárius reformatio temploma háromszáznál több éves történelmével, tiszteletreméltó hagyományával, a vallásos hit és keresztény élet dicső nagy emlékeivel.

E templommal nő össze a XIX-ik század második felében és a XX-ik első tíz évében több mint harminc évre¹⁾ terjedő munkásságom; e templommal nő össze az a szellemi irány, mely sajátommá lett és engem munkásságomban vezérelt.

Mikor külföldi akadémiaira mentem, hogy ismereteimet bővítssem, még fenn járt, sőt akkor volt delelő ponton a materialismusnak újra föltűnt csillaga; a természettudományok előhaladása kedvezni látszott, kedvezett az anyagelvű bölcselőknek; sok vizsgálódó észet hódított meg az anyagelmélet. Angliában Tyndall természettudós ellenében akkor vette fel Dr. Martineau¹⁾ a harcot s a materialismus hiányosságaira fényesen rávilágított. Nem kis mezejét jártam be az akademián a gondolatvilágnak. Martineauval eredetiben olvastam Platont, megismertem sok bölcselmi rendszert, az újabb korból Comte-ot és Schopenhauert; és hogy az ismerő tehetség bölcselőjét, Kantot is ismerjem, magán óráimban a „Kritik der reinen Vernunft”-tal („A tiszta ész bírálata”-val) foglalkoztam.

A bibliát illetőleg Colenso²⁾ és a német tudósok már kimutatták, hogy nemcsak az újszövetség áll két gondolatelemből, zsidóból és görögből, hanem az ószövetségben is több könyvben két írótól való gondolat-elem egyesül. A történelmi módszer az akademián teljesen szabad alkalmazást nyer s a bibliában található érthetlenségek és ellenmondások felszínre kerülnek és kényszerítő erővel vonják maguk után: hogy a szószerinti ihletés tan a bibliára nézve tarthatatlan. A vallásra értékes könyvek: az evangéliumok, Pál levelei, Ezsaiás könyve, néhány más próféta és a zsoltárok különös figyelemben részesülnek. A tárgyra vonatkozó német theol. irodalomra az angollal egyidejűleg folytonosan gondot fordítok.

¹⁾ Harmincöt évre, sőt harminchétre

¹⁾ Harriet Martineau írónő testvére, bölcselő, a theol. akadémia igazgatója.

²⁾ Natali anglikán püspök

Tanulmányaim értékét az írásos vizsgákon adott feleleteim mérték s részemre a nyilvános vizsgálatokon, melyeknek Gaskell Vilmos, a derüs és tiszta levegőjű regények írójának Gaskell-nének férje, volt méltóságteljes elnöke, tetszést arattak. (Inquirer 1876, jun. sz.)

Még Londonban létem elején egy új dolog vonja magára figyelmemet. Egy új tudomány készül és alakul ki ez időtájt. Müller Miksa „The Science of Religion“ című munkája már megjelent. Tiele Németalföldön, Pflleiderer Németországban s az ők nyomán Kovács Odön nálunk, akkór adják ki műveiket s létrejön az összehasonlító vallástudomány, vagyis vallásbölcsészet. Nem kisjelentőségűnek látszott e tudomány előttem. A keresztény papságra készülőknek ismernie kell a vallás fejlődését, a kereszténység és a világ többi nagy vallása létrejövésének történetét és rendszerét. Eladdig csak a kereszténységgel foglalkoztak a theol. akademiák és a többi nagy vallásnak legfennebb csak a nevét ismerték és említették. A keresztényeknek ismerniök kell a többi nagy vallást is, hogy a kereszténységet az azokkal való összehasonlításban is ismerhessék. Minden vallásnak szentiratát nem tanulmányozhatják végig, de egyeseknek tanulmányát fölhasználhatják. E szempont arra indított, hogy foglalkozzam az új tudománnyal és theol. intézetünkben, hol az egyház a papság mellett tanársággal bizott meg, annak a tantárgyak közé felvételét ajánljam és tanítsam.

Figyelmemet nem kerülte el a természettudományban ugyanez időtájt keletkezett és mindenfelé nagy mozgalmat okozott fejlődélmélet (evolutio) sem. Darwin „The Origin of Species“ (Fajok eredete) című munkájával (1859) alapította meg e nevezetes elméletet, melyet a bölcselemben az ő honfitársa, Herbert Spencer alkalmazott. Ez nem pusztá tagadása volt, mint a materialismus, Istennek és vallásnak, hanem a szentiratnak csupán a teremtésről való tanát érintette, mert a fajok aszerint nem egyszerre állottak elé, hanem alsóbb formákból fejlődtek ki rendre. A tudománnyal való összhangot keresve, külön tanulmányoztam a százév természettudományi nagy elméletét és arra a következtetésre juttatott, hogy a fejlődélmélet, ha annak tudományos képviselői a célosságot nem vetik el, a vallással magával összefér.

Ezeket kívül számon tartom folyton a keresztény egyházakban és a világ nagy vallásaiban mutatkozó szabadelvű mozgalmakat és azok érdekében irodalmi munkásságot folytatok¹⁾.

Az ismeretek e mezőin gyűjtve, a XIX és XX-ik század levegőjében élve és a keresztény evangeliumot újra és újra olvasva, hirdetem az igét az unitárius reformatio templomában.

¹⁾ Ez külön lapra tartozik. Lásd „Keresztény Magvető“-t.

Egy gondolat uralkodott rajtam, mely engemet az ige-hirdetésben eleitől fogva vezetett: a vallás és tudomány közti összhang. Már korán fogamzott meg bennem e gondolat s az emberi lélek és a vallások történetének vizsgálata csak megerősítette azt. Az egyenes ember lelke a műveltsége szerint alakul. Mindenik ember kisebb vagy nagyobb mértékben, de korával együttérez és együttgondolkozik. Az érzelem és kedélyvilágot nem lehet az észről elválasztani, nem lehet azokat egymástól elkülöníteni. Egymásra való kölcsönös hatásban élnek minden emberben a lelki tehetségek. Mindenik műveltségben jelenlevő a tudományos elem. Mindenik kornak műveltsége alsóbb és felsőbb fokon, legfennebb ha terjedtségre különbözik, de egyébként ugyanaz s az érzelem és kedélyvilágra a kor tudása mindig áthat. A vallások története is, habár nagyobb távolságokban, de ezt az áthatást mutatja. Ezért engem az ige-hirdetésben az a gondolat irányított, hogy keressem a vallás és tudomány közt az összhangokat. A XIX-ik százév történelmi vizsgálódása és természettudománya oly bámulatos mennyiségű ismeretet hozott, hogy még magában a természettudományban is megváltoztatta a tartalmat. A világnak oly törvényeit fedezte fel és állapította meg, mely törvények valók és kétségbe nem vonhatók. A XIX-ik százév embere a természettudomány munkáját csodálattal kísérte és annak részese lett; a természetből, a világról új ismereteket nyert. Nem igyekeztem ezzel szemben a régi korok naiv tudományos nézeteit, ha mindjárt szentirat is foglalja azokat magában, fenntartani, hanem az új ismeretek világában Isten működését és hatalmát annál csodálatosabbnak láttatni . . .

Együtthaladni a tudománnyal, mely Isten hatalmát kiterjeszteni, bölcelettel, mely mélységeit mérni segít, és mint ellenfél állni azokkal szemben, akik Istent nem ismernek: ezt tartottam elsőrendű feladatomnak az unitárius reformatio templomában.

Együtthaladni a tudománnyal, de a sarkalatos vallási eszméket és elveket fenntartani. Az egyház is lehet haladó szellemű; az az egyház, mely az unitárius reformatioból állott elő, épp a haladás jegyében született és a haladásnak nem vethet ellent. Más egyházakban is mutatkozott a XIX-ik százévben a haladó szellem. A vallási szabadelvűség ismert volt itthon és ismert még inkább a külországok egyházaiban. A hitvallások, a confessiók ellen, melyek a régi korokból fennmaradtak, tiltakoztak a szabadelvű keresztények. De sajátságosan ugyanakkor, sok helyt jelszóvá vált a minden dogma ellen tiltakozás. Én e szabadelvűséget, ez utóbbi tiltakozást sohasem tudtam és nem is akartam érteni: én ebbe veszedelmet láttam. Szervezett egyháznak, ha szabadelvű is, kell hogy határozott vallási eszméi, hitelvei legyenek; mert különben hogyan vezethetné a néplelket és a felsőbb tizezeret?! És én

amennyire feladatomnak tartottam a tudománnyal való együtt-haladást, épp annyira feladatomnak tekintettem, hogy ezt arra használjam, hogy a vallási eszmék, a hitelvek annál határozottabban és tisztábban hirdettessenek az unitárius reformatio templomában.

Az igehirdetés célja az evangelium elveinek követésére indítás levén, erre azt a módot és formát igyekeztem használni, mely a vallási eszmék magasztosságának leginkább megfelel. Az ige hatalmának bé kell tölteni a templomot. A XIX-ik száz évben és a XX-ik elején is a keresztény egyházakban mutatkozott az oly módok és forma felé hajlás, milyeneket az apróbb felekezeteknél¹ lehet találni minden korszakban. Külső fogások, a gépiesség körébe tartoznak ezek; és maga az igehirdetés ott csak magánbeszélgetéssé lesz. Nékem sohasem volt kifogásom az ellen, hogy a templomon kívül vallási tárgyakra magánbeszélgetést folytassanak, de a templomi szószéken e beszédmodort nem tartottam soha helyén valónak.

A templom a nagy nyilvánosság: a templom az Isten foruma, hol annak fenségéhez méltó beszédnek kell hangzania, melyet eleddig szónoki beszédnek ismernek az emberek. A léleknek legmagasztosabb érzelmei és gondolatai, a vallásos érzelmek és gondolatok, melyek fenszárnyalnak, csakis a szónoki nyelv hangjain szárnyalhatnak és válhatnak ki a közönségből hasonló érzelmeket és gondolatokat. A szónoki nyelv birja az ige hatalmával betölteni a templomot... Istennek kegyelméből e nyelvre, e beszédre törekedhettem az igehirdetésben és másra törekedni nem is tudtam volna. Valami benső erő hajtott engem arra... És a közönség e beszédet megérteni látszott, mikor vasárnap és különösen husvétkor és a többi nagy ünnepnapon a nagy templomot benépesítve alázatban állt velem az Isten trónja előtt... Ah felülmulhatlan gyönyör egynek lenni a lelki magaslaton; egynek lenni a közönséggel Isten forumán...!

És a templomon kívül beszédeimet olvasva is megérteni látszott a közönség, megérteni a nagy közönség azt a nyelvet, amelyen beszéltem, a beszédet, amelybe egész egyéniségem, egész valómat belévittem. Az unitarius reformatio templomából távolabbra is szólhattam az igét, a felvilágosult vallás eszméit s az evangelium életető erejét.²

Lelkem Istenét, a kereszténység Istenét az én felfogásomban, hirdettem és szolgáltam a templomi szószéken és őt szolgáltam az emberek közt a gyülekezetben. A vallás eszméit, az evangelium elveit megvalósítani is igyekeztem és annak próbáját a Jézus asztalánál állítottam oda. Szegény és gazdag

¹ Anabaptisták és hasonlóknál.

² L. „Unitárius kereszténység”; „A Jézus asztalánál”; „Erzsébet királyné”; „A hit apostola”. Ez utóbbi angolul is megjelent: „The Apostle of Faith”. (L. Dr Carpenter levelét.)

közt különbséget, a mint elméletben nem, a gyakorlatban sem tettem. Egyes embert soha, hanem mindig az embert szolgáltam. Es az én élettársam is, a szeretetnek, a lelki gondozásnak e ritka adományu nőapostola.

Anyagilag is igyekeztem a templom gyülekezetének kincsét gyarapítani. Több ezerre megy az a pénz, melyet én szereztem egyenes úton s mely telkekkel szaporította a vagyont. A magam és a tehetősebb hívek áldozatkészségéből új mezbe öltöttem a templomot és emlékeit; megszépítettem. És maga a gyülekezet, a népmozgalmak is kedvezően hatván arra, kétszeresére növekedett annak a számnak, mint amennyivel kezdtem. És mikor az új kollégium fölépült, csakugyan áldozatkészségből jött pénzből az összhangért fölemeltem a templom tornyát, fent új alakra készíttettem, hogy a templom és tornya kinézése művészi, szép legyen; dicsérje a hívek áldozatkészségét és hirdesse a dicsőítő igét: „Dicsőség a magasságban Istennek!”

Pünköstit volt; pünkösti szent ünnep, az apostoli léleknek ünnepe. Meleg napsugarak csókdossák a templom homlokzatát. Az ég derült, a levegő tiszta. Seregenként tódulnak a hívek a templomba és betöltik a tért, elfoglalnak minden helyet. Ah szép pünkösti ünnep! Jön az ének s felhangzik az ima és zendül a beszéd, hogy ünnepeljék az apostoli léleknek ünnepét, hogy fény és melegség sugározza bé a templomnak ünneplő közönségét... A szép pünkösti ünnepnek vége... s azzal a hárfa begöngyölítve... anélkül, hogy arról ott szó lett volna, mert attól húrja repedt volna szét, — bucsú nélkül, mert ha nem is beszélék ott, mindig ott vagyok, hogy ott beszéltem, mindig ott maradok, attól elválasztani nem tudnak.

* * *

Unitárius reformatio temploma! fölépített nagy méretekre a XVIII-ik százév fölvilágosultsága. Méreteidet betölteni igyekeztem a XIX. és XX-ik század fölvilágosultságában tisztult vallási nagy eszmékkal és evangéliumi elvekkal, azon a nyelven, amelyen nékem beszélnem adatott. Több mint negyedszázéven át tápláltam szent forrásodat, hogy légy és maradjon a magyar unitárius reformatio temploma!

Kolozsvár, 1912. okt. 30.

Péterfi Dénes.

KÖVENDI GÁL JENŐ.

(1847—1925).

Gál Jenő nyug. kir. táblai tanácselnök, az unitárius egyház fő- és képviselő tanácsának tagja, a kolozsvári unitárius kollégiumnak 13 éven át volt felügyelő gondnoka életének 78. évében f. évi szeptember 5-én Tordán meghalt. Unitárius nagyjaink sorából vele egyike a legnagyobbaknak dőlt ki s mi szomorúan gondolunk arra, mikor e haláleset felújítja az utolsó 30—40 év unitárius multjának emlékeit, hogy e régen elég tömött sor évről-évre gyérül s ha ma szemlét tartunk felette, alig-alig találunk megfelelő érdemeseket, akik a kidőltek terheit felvegyék és tovább vigyék. Maholnap nem lesznek Kőváry Lászlóink, akik „nagyjaink” emlékezetére az oltárnál áldozati lángot gyujtsanak és nem lesznek „nagyjaink”, akiknek példaadó működése lelkünket új lángokra gyujtsa és melegitse.

Gál Jenő Kövenden született. A középiskoláit Tordán és Kolozsvárt végezvén, jogi tudományokra a kolozsvári jogakadémiára iratkozott be. Már 1870-ben a Kuria legfőbb ítélőszéki osztályához segédfogalmazónak, 1873-ban fogalmazónak nevezték ki. 1875-ben a pécsi járásbirósághoz albirónak nevezték ki, de a kinevezést nem fogadta el, hanem kilépett a bírói szolgálatból s Budapesten ügyédi irodát nyitott. 1878—91-ig a felvinci kerület országos képviselője a szabadelvű párt programjával. 1891-ben a kolozsvári ítélőtáblához birónak, majd 1900-ban tanácselnöknek neveztetett ki.

Ezek közéleti pályájának egyes állomásai, melyek egyenletesen felfelé tartó irányban haladnak. Az 1875-ben alakult szabadelvű pártnak, mint fiatal budapesti ügyvéd, tagja lett s ez a körülmény bizalmas közelébe hozta a nagy Szilágyi Dezsőnek. Ebben a körben élte legszebb és legfogékonyabb életéveit s ez volt elhatározó befolyással arra, hogy a szellemi és erkölcsi habitusának leginkább megfelelő bírói pályára lépett, ott hagyván jól menő ügyvédi irodáját.

Gyakorlati bírói működésének jellemzése és méltatása nem tartozik ránk. Erről egyik jogász-tisztelője (dr. Tóth György) feljegyzései alapján csak annyit említünk, hogy bírói állásában a kereskedelmi és váltóperek, tanácselnök korában meg a büntető tanács élén a bűnügyek tartoztak hatáskörébe és hogy nemes gondolkozásával, humánus érzésével és jó modorával „iskolát csinált” és bármely osztály élére került, bírótársainak feltétlen elismerését és tiszteletét szerezte meg bírói iudiciumával és szakértelmével. Kiváló munkásságot fejtett ki a patronage ügy szolgálatában, melynek a kolozsvári tábla területén vezetője volt s melynek nem a kifelé mutató parádés oldalát csillogtatta, hanem fokozatos tervszerű fejlesztését és ellenőrzését szolgálta és sürgette. A kolozsvári jogásztársadalom értékes